

Fiscaeconomia

E-ISSN: 2564-7504

**Cumhuriyetin 100. Yılında
Türkiye Ekonomisi Özel Sayısı**

2023, 7, Özel Sayı, 260-282

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsecon>

Submitted/Geliş: 10.05.2023

Accepted/Kabul: 12.08.2023

Doi: 10.25295/fsecon.1295227

Research Article/Araştırma Makalesi

Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı¹

Historical Determinants of Inflation: Türkiye and the Second World War

İsmail ALTAY², Gizel Busem SAYIL³, Avni Önder HANEDAR⁴

Öz

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda aktif bir tarafsızlık politikası uygulamasına rağmen politik ve ekonomik alanda önemli sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte sıklıkla savaşa girmemek için diplomatik manevralara başvurmuştur. Aynı zamanda, savaşın yarattığı ekonomik sorunlarla mücadele etmek için çeşitli politikalar uygulamıştır. Öyle ki, tarafsızlık politikasına rağmen, Türkiye'de ciddi bir ekonomik buhran görülmüş ve enflasyon ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve İngiltere gibi savaşa katılan ve inceleme için detaylı veri bulunabilen ülkelere göre yüksek düzeyde seyretmiştir. Bu bağlamda, çalışma aktif bir tarafsızlık politikası uygulayan bir ülkenin savaşa katılan ülkelere göre neden yüksek düzeyde enflasyon ile karşı karşıya kaldığını araştırmaktır. Özellikle primli kur politikası ve karaborsa kaynaklı nedenler üzerinde durulmaktadır. Türkiye'de savaş nedeniyle üretimin ve ithalatın azaldığı, para arzı ile kamu harcamalarının finansmanı nedeniyle fiyat artışının bulunduğu açıktır. Ancak benzer politikalar ABD ve İngiltere'de farklılıklarına rağmen bulunmaktadır. Bulgulara göre, Türkiye'de enflasyonist sürecin varlığı konusunda, hükümetin liranın dış değerini korumakta ısrarcı olması ve uygulanan primli kur sistemi sonucu ortaya çıkan pahalı ithalat ile karaborsa gibi faktörlerin etkili olduğu iddia edilebilir.

Jel Kodları: E31, N14, N44

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Enflasyon, Karaborsa, Kur Politikası, Tarihsel Politik Ekonomi

¹ Makalenin üçüncü ve dördüncü bölümlerinin yazımında, İsmail Altay'ın "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de İşlem Gören Döviz Kuru, Tahvil, Hisse Senedi ve Altın Fiyatları Üzerine Etkisi" adlı doktora tezinden yararlanılmıştır. Makalede, TÜBİTAK tarafından 3005 programı kapsamında destek sağlanan 121G200 numaralı proje süresince elde edilen bilgi ve verilerden faydalanılmıştır. Destek ve önerileri için Erdal Bilgiç'e, veri girişinde yaptıkları katkılardan dolayı Mustafa Sabri Doğruyol ve Nurullah Karagöz'e teşekkür etmekteyiz.

² Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Rize, ismail.altay@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6304-8218

³ Sorumlu Yazar: Dr., Bağımsız Araştırmacı, busemsayil@outlook.com, ORCID: 0000-0002-8828-978X

⁴ Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Esentepe Kampüsü, Sakarya, onderhanedar@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4475-8473

Altay, İ., Sayıl, G. B. & Hanedar, A. Ö. (2023). Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı. *Fiscaeconomia*, 7(Özel Sayı), 260-282. Doi: 10.25295/fsecon.1295227

Abstract

As Türkiye implemented an active neutrality policy in the Second World War, there were significant political and economic problems and risks. In this process, the government applied to diplomatic maneuvers not to join the military conflicts. At the same time, they took various policies to combat the economic problems created by the war. Compared with the combatants' economy and policies during the war, i.e., the USA (United States of America) and United Kingdom, our study investigates why Türkiye faced a high inflation rate despite its absence of conflicts. Our results indicate that in this period, Türkiye had an underdeveloped economy with a newborn political regime, as exchange rate policy and black market-related reasons created an escalation of a price increase. It is important that inflation was initially created by the reduction of production and the financing deficits with money supply, as in the USA and UK. Moreover, according to the discoveries about the inflationist process in Türkiye, it can be suggested that the government's stubborn policies about protecting the lira's foreign value and other factors, such as expensive imports and black factors as a result of premium exchange rates are impactful for this process.

Jel Codes: E31, N14, N44

Keywords: *The Second World War, Inflation, Black Market, Exchange Policy, Historical Political Economy*

1. Giriş

Politik olayların, özellikle de savaşların, ekonomi üzerinde ciddi yansımaları mevcuttur. Örnek vermek gerekirse, savaş nedeniyle üretim alanında faaliyet gösteren yetişkin nüfus silah altına alınmakta ve çıktı hacminde düşüşler meydana gelmektedir. Savaş sonucunda ticaret yollarının güvenliğinin önemli ölçüde zarar görmesi de ithalatın ve üretimin azalmasına neden olmaktadır. Savaş süresince artan kamu harcamaları ve mali baskının ortaya çıkması, vergi yerine para basımı ile finansman yoluna gidilmesi gibi ekonomik yapıyı bozucu uygulamaları ortaya çıkartabilmektedir. Ayrıca, savaşlar süresince hükümetler paralarının değerini koruma önlemleri alabilmekte ve para ticaretini kısıtlayabilmektedir. Son olarak, savaşların yarattığı, riskler ve belirsizliğin yol açtığı kaygılar nedeniyle üreticiler stokçuluk eğilimlerine sahip olabilmektedir. Tüm bu faktörler, fiyatların yükseldiği ve ciddi bir enflasyonist sürecin ortaya çıktığı bir ortamı yaratabilmektedir (Clark, 1942; Bittlingmayer, 1998; Anderson & Marcouiller, 2002; Hou vd., 2020; Hanedar, 2022).

Bu literatür ekseninde, çok tartışılmamakla birlikte savaşa katılmayan ülkelerin ekonomilerinin de çatışmalar ile belirsizlik ve tahripler ile karşılaştığını söylemek gereklidir. Bu açıdan İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye iyi bir örnektir. Türkiye savaşa aktif olarak katılım göstermemesine rağmen, enflasyonist bir sarmalın etkisinde kalmıştır. Bu durumu yaratan çeşitli nedenler bulunmaktadır. İlk olarak, olası bir çatışma durumuna önlem olmak için tarımsal üretimde yer alan nüfusun önemli bir kısmı silah altına alınmış ve istihdamdaki eksiklik kadın ve çocuk emeği ile bir nebze doldurulabilmiştir. Makineleşmenin sağlanamadığı bir ortamda, bu durumun ciddi bir üretim kaybı anlamına geleceği açıktır. Öte taraftan, üretici olmayan büyük bir ordunun meydana getirdiği gıda ve beslenme talebi ve kentlerin yaşesi durumu talep boyutunda ciddi bir artış ile enflasyonu tetiklemekteydi. Aynı zamanda, kısıtlayıcı dış ticaret önlemleri ithalatta daralmayı ortaya çıkartmış ve arzın kısılması sürecine katkı yapmıştır (Kazgan, 2017: 55-56; Boratav, 2018: 89; Pamuk, 2018: 199-200, Bülbül, 2012: 10). Aynı zamanda, fiyat artışları, mal darlıkları ve karaborsacılık faaliyetleri de büyük bir oranda artış göstermiş ve enflasyonu tetiklemiştir (Çavdar, 1983: 189-191, 2003, 310; Boratav, 2018: 89; Pamuk, 2018: 199-200; Alpay & Alkin, 2020: 69). Spesifik olarak, makalemizin bulgularını genişleteceği Köklü (1947: 74-75), enflasyonist sürecin temelinde liranın dış değerini korumak amacıyla uygulanan kur politikası ile ithalat fiyatlarındaki yükselişin önem arz ettiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede makalenin temel motivasyonu, *Borsa (La Bourse)* ve *Akşam* gibi iktisadi yaşama dair özgün, günlük ve derinlemesine bilgi ve veri sağlayan kaynaklardan fiyat ve haber derlemesi yaparak, Türkiye’de enflasyonun savaşa katılan ve veri elde edilebilen ülkelere göre daha yüksek olmasının ardındaki nedenleri, kur politikası ve karaborsa gibi sorunlar üzerinden incelemektir.

Çalışmada karşılaştırmalar verileri detaylı bir şekilde elde edilebilen İngiltere ve ABD ile yapılmaktadır. Bu tip inceleme ile makale, neredeyse 100 yıl geçmesine rağmen günümüz Türkiye’sinde bile sorun teşkil eden kur politikaları ve istifçilik eksenli yüksek mal fiyatları artışları durumunu kaçınılmaz kılan noksanlıklara ve politika tercihlerine,⁵ İkinci Dünya Savaşı

⁵ Günümüzde devam eden döviz kuru hareketleri ve fiyat yükselişleri tartışmaları için bkz. Kara, H. & Öğünç, F. (2008). Inflation targeting and exchange rate pass-through: The Turkish experience. *Emerging Markets Finance and Trade*, 44(6), 52-66.

gibi karşılaştırılması günümüzde mümkün olmayan bir tarihsel deney imkânı ile ışık tutarak, literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma, fiyat yükselişi şeklinde piyasa tepkilerinin tarihsel kökenlerini ve politika tercihi kaynaklı sorunları analiz etmeyi kolaylaştıracak daha önce kullanılmamış kur verisi ve gazete haberleri ile özgün bir değerlendirme yapmaktadır. Literatürde Köklü (1947) gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de fiyat artışları ile ilgili çalışmalar bulunmasına rağmen, diğer ülkeler ile karşılaştırmalı şekilde ve özgün veriler ile yapılacak incelemeler sayesinde, makale var olan çalışmaların analizlerini genişletmektedir. *Akşam* gazetesindeki ekonomi dünyasına ilişkin haberler ile yapılan içerik analizi ve *Borsa* gazetesinden toplanan günlük kur verileri ile yapılan değerlendirmeler, ABD ve İngiltere gibi ülkeler ile karşılaştırıldığında, Türkiye’deki enflasyonist sürecin; devlet kapasitesinin henüz yeterli düzeye gelememesi, ithalat ürünlere bağımlılık, ihracat yapmaya yönelik kur politikası izlenmesi, karaborsa ve istifçilik gibi piyasa mekanizması sorunları ile bağlantılı olduğunu göstermiştir. Bu faktörler, parasal genişleme gibi uygulamaların yarattığı ortam ile birleşince, diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında, fiyat artışlarını daha da yükselttiği söylenebilir. Örneğin, ABD ve İngiltere gibi üretim ve ihracat kapasitesi savaş ortamında bile geniş sayılabilen veya makineleşme ile üretimde işgücü kayıpları telafi edilebilen ekonomiler, artan parasal tabana rağmen, ulusal paralarının değerlerinin bastırılmasına ihtiyaç duyulmaması ve görece olarak karaborsa gibi yapılarla mücadele kapasitesinin yüksek olması sonucunda daha düşük bir enflasyonist süreci yaşamıştır (Köklü, 1947; Broadberry & Howlett, 2000; Pamuk, 2018). Öte taraftan, Türkiye savaşa girmemenin avantajlarına rağmen, artan kamu harcamaları ve mal talebi sürecini, borçlanma ve makineleşme gibi bir yöntem ile karşılamakta sorun yaşamıştır. Bu süreçte savaşa bağlı harcamaları finanse etmek için para basımına başvurulması enflasyonist süreç konusunda önemlidir. Çalışmanın bulguları bağlamında, liranın değerine müdahale sonucu ihracat yapmayı teşvik ve ithalatı pahalı hale getiren primli kur sistemi ve karaborsa ile, sabit gelirli ciddi oranda fakirleştiren pahalılık yüksek seyretmiştir denilebilir. Ancak, makalede elde edilen bu bulguların, yeni veriler ve ilerideki süreçlerde yapılacak veri kazıma girişimleri ile daha fazla haber ve piyasa bilgileri elde edilmesi sonucunda zenginleştirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Çalışmada bir sonraki bölümde, savaş ve enflasyon ilişkisi üzerine kavramsal bir çerçeve oluşturulacak ve literatür üzerine kısa bir değerlendirme ile bu temellendirme ortaya konulacaktır. Üçüncü bölümde savaş döneminde yaşanan enflasyonun üretim kıtlığı gibi geleneksel açıklama mekanizmaları ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde, tarafsız bir ülke olan Türkiye ile savaşa katılan İngiltere ve ABD’deki enflasyonist deneyimlerin karşılaştırılması yapılmaktadır. Bu değerlendirme kapsamında parasal genişleme ile karaborsa ve kur politikasının Türkiye’de uygulama süreci, fiyat hareketleri ve haberlere ilişkin içerik incelemesi de ele alınmaktadır. Son bölümde, genel bir değerlendirme ile kısıtlara yer verilmektedir.

2. Savaş ve Enflasyon Arasında Nasıl Bir İlişki Vardır? Literatür Üzerine Bir Okuma

Makalede incelemesi yapılan İkinci Dünya Savaşı gibi çatışmalar, ekonomileri pek çok kanaldan etkileyerek enflasyon gibi ciddi maliyetlere neden olmaktadır. Nitekim enflasyon sorununun görünür hale gelmesi büyük dünya savaşları ardından hız kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı dünya ekonomileri için yüksek enflasyon sorununun büyük ölçüde hissedildiği bir deneyim

olurken, bu dönemde görülen kıtlık, altın standardının terk edilmesi ve genişletici maliye politikaları sürecin iyileşmesini güçleştirmiştir. Benzer şekilde, İkinci Dünya Savaşı süresince çatışmaların finansmanı nedeni ile genişletici politikalar ve ticaretin daralması savaş sırasında tarafsız olanlar dahil olmak üzere tüm ülkelerde fiyatlarda hızlı ve keskin artışları yaratmıştır (Hamilton, 1977: 17).

Literatürde, savaşların yarattığı enflasyonist etki çok farklı kanallar ile ele alınmaktadır. Savaş sonucunda, arz ve talep cephesinde çeşitli şok süreçleri devreye girebilmektedir. Savaşların yarattığı yıkım ile üretim ciddi zararlara uğrayabilmekte ve fiyatlar artabilmektedir. Özellikle erkek nüfusun silah altına alınmasıyla üretime kanalize edilen işgücünün azalması, mal ve hizmet tedarikinde sorunlar, ithalatın sınırlandırılması gibi sebeplerle yükselen üretim maliyetleri sonucunda maliyet enflasyonu oluşabilmektedir. Ayrıca yine savaş koşulları gereği ortaya çıkan güvenlik endişeleri uluslararası ticaret kanallarını sekteye uğratarken, girdilerin bir coğrafi noktadan bir diğer coğrafi noktaya transferi önemli ölçüde aksamaktadır. Dolayısıyla arz yönünde meydana gelen unsurlar fiyatlar üzerinde yukarı yönlü bir harekete neden olabilmektedir. Bu tip arz şoklarının yanı sıra, geleceğe ilişkin belirsizlikler ve talebin oynaklığı üreticilerin çekimser davranmasına ve üretim azalışlarına yol açabilmektedir (Bittlingmayer 1998; Anderson & Marcouiller 2002; Hou vd., 2020; Hanedar, 2022). Savaş dolayısıyla fiyatların sürekli olarak artacağı yönündeki beklenti hem tüketicileri daha fazla mal alma eylemine iterken, tüccarları da stoklamaya doğru itmektedir. Dolayısıyla kıtlık ve fiyat artışı beklentileri ile piyasa mekanizmasının işleyişini bozan stoklama, istifleme, spekülasyon gibi tepkiler enflasyonu tetiklemektedir. Tüm bu sorunların temelinde olağan tedarik zincirinde görülen aksamalar olduğu söylenebilir (Clark, 1942: 8).

Enflasyon ve savaş bağlantısının arz ve talep şokları ile açıklanmasına ilave olarak hükümet politikalarının da ele alınması gerekmektedir. Bu politikalar enflasyonun temel nedeni olmasa da seyrinde önemli paya sahip olabilmektedir (Calleo, 1981: 784). Savaş dönemlerinde hükümetler tarafından fiyat kontrollerinin uygulandığına sıklıkla rastlanmaktadır. Fiyatların serbest olduğu ekonomilerde, daha fazla tüketim talebi fiyat artışına yol açarken hükümetlerin kararıyla belirlenmesi halinde de kıtlık ya da uzun kuyrukların oluşması nihayetinde enflasyon sorunu tetiklenmektedir (Friedman, 1970: 195). Aynı zamanda para politikaları savaş dönemlerinde enflasyonun önemli belirleyicileri arasındadır. Bir başka ifadeyle, bu dönemde ülkeler çoğunlukla genişletici para politikaları izlediğinden, fiyatların arttığı görülmektedir (Friedman, 1952; Rockoff, 2015). Benzer şekilde, enflasyonun da dolaşımdaki parayı artırdığı söylenebilir. Savaş dönemlerinde, yatırım ve tüketim harcamaları yerine mevduat tutma eğiliminin artması ya da parayı elden çıkarma dürtüsü görülebilmektedir. Enflasyon artışıyla güvenilirliği kaybolan ve hızla değer kaybeden parayı bir an önce elden çıkarma düşüncesi, paranın dolaşım hızını arttırabilmekte ve fiyatlar daha da yükselebilmektedir (A. J. B, 1945: 14). Maliye kısmı ile olay ele alınırsa, savaş dönemlerinde ülkelerin olası tehditlere karşı hazırlı olmak amacıyla savunma harcamalarına kaynak aktarımları ve askeri harcamaları artış göstermektedir. Bu harcamaların enflasyon artışı desteklemesi literatürde yaygın olarak beklenen sonuçtur (Benoit, 1978; Melman, 1978; Günana, 2004; Heo & Bohte, 2012;). Hükümetlerin bu harcamaları finanse etmek amacıyla çoğunlukla para arzı ve borçlanmayı artırma eğiliminde olması savaş döneminde genişletici para politikası ve enflasyon ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde, savaşlar ardından gelen yapılandırma

süreçleri de toplam talebi canlandıran, dolayısıyla enflasyonu destekleyen diğer önemli etkenlerden olmuştur (Xu vd., 2020: 1).

Son olarak, vurgulanması gereken diğer bir politika aracı ülkelerin döviz kuru uygulamalarıdır. Döviz kurunun temel olarak hem toplam talebi hem de ithal girdi fiyatlarını doğrudan etkilemesi sebebiyle enflasyon üzerinde etkisi kaçınılmaz olmaktadır. Buna göre, savaş halindeki bir ülkenin yerel para biriminde değer kaybının ülkedeki enflasyon sorununu artırması beklenmektedir (Woo & Hooper, 1984: 514). Bununla birlikte, baskılayıcı döviz kuru politikalarının da ithalat kanalı ile fiyatlar üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturması muhtemeldir. Özellikle devalüasyon söz konusu olması halinde yurtiçi üretim mekanizmalarında kullanılacak ara malı veya hammadde maliyetlerinde görülen artış fiyatlar genel seviyesine yansımaktadır. Politika yapıcılarının bu sorunlarla mücadele etmek ve arz şokunun etkilerini azaltmak için para arzında artışa gitmeleri de enflasyonist baskı ile sonuçlanabilmektedir. Savaş dönemleri de ülkelerin para politikalarında genişletici yönde değişiklik izlemesi ile para biriminin değer kaybetmesi olası olduğundan sözü edilen etkilerin görülme ve fiyat seviyelerinde artışın desteklenmesi beklenen sonuçlardır (Terzi & Kurt, 2007: 3; Altay, 2022).

3. Türkiye Ekonomisi ve Enflasyonun Nedenleri: Üretim, Harcama ve Vergi Kaynaklı Bir Okuma

Türkiye'nin ekonomik yapısı konusunda yapılacak bir giriş nitelikli değerlendirme, hangi faktörlerin enflasyonist süreç konusunda daha önemli olduğu konusunda bilgi vermektedir. Bu süreçte, olası bir çatışma durumuna yönelik olarak askeri anlamda ciddi tedbirler alınmıştır. Bu açıdan, Türkiye'nin silahlı bir tarafsızlık politikası izlemesi ile savaş ekonomisinin dışında kalamadığını iddia etmek mümkündür. Örneğin, nüfusun önemli bir kısmının orduya alınması ve askeri harcamaların arttırılması nedeniyle üretimde ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Yetişkin erkeklerin önemli bir kısmının üretim alanından çekilerek silah altına alınması neticesinde bu alandaki istihdam eksikliği kadın ve çocuk emeği ile ancak bir nebze doldurulabilmiştir. Gelişmiş ülkeler tarımsal alanda ortaya çıkan bu emek ve çekim hayvanları eksikliğini makineli tarım yolu ile doldurabilmektedirler (Tekeli & İlkin, 2016: 233; Pamuk, 2018: 199). Örneğin, İngiltere ve ABD'de tarımda makineleşme yüksek oranda olduğu için, silah altına alınan nüfustan doğan açık makineler ile ikame edilebilmiştir. Bu faktör de enflasyonun daha yüksek olmasını engellemiştir denilebilir. Bu süreçte, İngiltere kadın işgücüne ilave olarak deneyimli işgücünün büyük bir kısmını, hayvancılıktan, kendilerinin de nispeten deneyimsiz olduğu tarım sektörüne yönlendirmiştir. Bu nedenle, 1939 ile 1943 arasında tahıl üretimi %81 artarken et üretimi %36 düşmüştür. İngiltere'de, 1939 ile 1945 yılları arasında traktör üretimi %48, patates eğirme makinesi üretimi %381, harman makinesi üretimi %121, yakıt tüketimi ise %159 artmıştır (Broadberry & Howlett, 2000: 62). Ancak Türkiye'de kırsal nüfus oranının %75 düzeyinde olması, silah altına alma işleminin tarımsal üretimde ciddi kayıplar yaratmış olması anlaşılabilir (Çavdar 2003: 141; Pamuk, 2017: 187). Son olarak, üretim daralmasının yanı sıra savaşın başlaması sonucunda ortaya çıkan güvenlik sorunu da dış ticareti olumsuz bir biçimde etkilemiş olması ile de ilgisi vardır denilebilir (Kazgan, 2017: 55-56; Boratav, 2018: 89; Pamuk, 2018: 199-200). Bu tip durumlar bağlamında,

1939-1945 zaman aralığında Türkiye'nin milli gelirinde bir düşüş eğilimi olduğu Tablo 1'de özetlenmiştir. Savaşın sona ermesi ile 1946 yılında bir artış eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, Tablo 1'de ithalat hacmin düşük düzeylerde kalmış olduğu görülmektedir. 1938 yılındaki düzey sadece 1943 yılında yakalanmış, diğer yıllarda ise 1938 düzeyinin sürekli altında kalmıştır.

Tablo 1: Sabit Fiyatlarla Gayri Safi Milli Hasıla, 1938-1946 (Milyon TL ve 1948 Fiyatlarıyla), İhracat, İthalat, 1938-1946 (Bin Amerikan Doları Cinsinden), Sabit Fiyatlarla Tarımdaki Hasıla, 1938-1946 (Milyon TL ve 1948 Fiyatlarıyla), Buğday ve Arpa Üretimi, 1938-1946 (Ton)

Yıl	GSMH	İhracat	İthalat	Sabit Fiyatlarla Tarımdaki Hasıla	Buğday Üretimi	Arpa Üretimi
1938	8,538	115,019	118,899	3,794	4.278,815	2.386,717
1939	9,128	99,647	92,498	3,939	4.191,528	2.275,460
1940	8,678	80,904	50,035	3,891	4.067,950	2.249,314
1941	7,780	91,056	55,349	3,249	3.483,147	1.758,246
1942	8,217	126,115	112,879	3,881	4.263,282	2.164,781
1943	7,413	196,734	155,340	3,395	3.509,597	1.665,322
1944	7,038	177,952	126,230	3,032	3.148,396	1.403,049
1945	5,960	168,264	96,969	2,322	2.189,318	934,309
1946	7,864	214,580	118,899	3,580	3.648,383	1.653,592

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler, 1923-2009.

Ayrıca, savaş yıllarında büyük bir ordunun meydana getirdiği gıda ve beslenme talebi ve kentlerin işçisi ile talep boyutunda meydana gelen gelişmeler enflasyonu ciddi bir biçimde tetiklemiştir iddiasında bulunmak gerekmektedir. Bir diğer husus, artan talebe eşlik edecek şekilde, mal darlıkları ve karaborsacılık faaliyetlerinin büyük bir oranda artış göstermiş olmasıdır (Çavdar, 1983: 189-191, 2003: 310; Boratav, 2018: 89; Pamuk, 2018: 199-200; Alpay & Alkin, 2020: 69). Gıda maddelerindeki kıtlık sorununu doğrulayacak şekilde, Tablo 1'de görüldüğü gibi 1939-1945 yılları arasında sabit fiyatlarla tarım hasılasına ciddi bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir. İstisnai olarak 1942 yılında bir artış olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni 1942 yılının tarım açısından oldukça iyi bir yıl olması nedeniyle toparlanma yaşandığı görülmektedir (Tekeli & İlkin, 2016: 233).

Hükümet bu dönemde "Milli Korunma Kanunu" çerçevesinde ekonomiyi düzenlemeyi ve üretimin kontrolünü üstlenmiştir. 1940 yılının ocak ayında kabul edilen kanun ile çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. İlk olarak, askerlik yükümlülüğü ve yol yapımı, maden vb. alanlarda ücretli işçi olarak çalışma zorunluluğu getirilmiştir. İkinci olarak, arazi, yol ve hayvan vergisi uygulamasına geçilmiştir. Üçüncü olarak, tarımsal ürünler piyasa fiyatının çok altında satın alınmaktadır (Pamuk, 2017: 183-198). Bu açıdan, Pamuk (2017) savaşın getirdiği bu uygulamaların, devletin savaş nedeniyle ortaya çıkan maliyetleri büyük ölçüde küçük ve orta köylünün üzerine yıkması sonucunu çıkarttığını iddia etmektedir. Ortaya çıkan bu gelir ihtiyacı artışını açıklayacak şekilde kamu politikalarının harcama ayağına bakıldığında, Tablo 2'de savunma harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının büyük ölçüde artmış olduğu görülmektedir. Diğer alanlardaki harcamaların toplam harcamalar içindeki payının düşmüş olduğu açıktır. Savunma harcamaları, 1941 ile 1942 yıllarında %51,7 ve %52 gibi oranlarla

toplam harcamalarda yarıdan fazla bir alan kaplamıştır. 1943 ve 1944 yıllarında ise önceki iki yıla göre küçük bir azalış göstererek %48,8 ve %47 değerlerine ulaşmıştır. Takip eden yıllarda ise savaşın sona ermesi ile beraber düşüş kaydetmiştir. Fakat bu düşüş keskin bir biçimde gerçekleşmemiştir ve bu miktarın barış dönemindeki düzeye ulaşması 1950 yılını bulmuştur. Bunun temel nedeni Sovyetler ile olan gerginlik ve soğuk savaş döneminin kendini hissettirmesi sonucu oluşan ortam olduğu söylenebilir (Tekeli & İlkin, 2016: 20).

Tablo 2: Fonksiyonel Tasnife Tabi Tutulmuş Kamu Harcamalarının Toplam İçindeki Payı, 1938–1946 (%).

Yıl	Genel idare	Sağlık	Eğitim	Altyapı	Savunma	Sosyal Güvenlik
1938	39,2	4,5	8,6	11,8	30,1	5,8
1939	35,5	3,4	7	9,9	39,3	4,7
1940	29,6	2,6	6	8,7	49,2	3,9
1941	28,9	2,1	6,4	7,1	51,7	3,8
1942	30,6	3,6	5,5	4,9	52	3,4
1943	31,1	1,7	6,3	8,7	48,8	3,4
1944	28,5	2,4	7,6	9,3	47	5,2
1945	37,4	3,2	8,3	9	38	4,1
1946	36,6	3,1	9,8	14	30,9	5,6

Kaynak: Önder (1974: 145).

Bu dönemde vergi boyutu ile bir inceleme yapıldığında, bütçede ortaya çıkan harcama artışlarını finanse etmek amacıyla, yeni vergilerin yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu vergiler, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri ismi ile bilinmektedir. Varlık Vergisi 11 Kasım 1942’de TBMM’de kabul edilmiş ve 12 Kasım 1942 tarihli ve 4305 sayılı Varlık vergisi kanunu ile yürürlüğe girmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi’ne göre Varlık Vergisi’nin harcamalardaki artış sonucunda ortaya çıkan talebi azaltıcı olarak rol oynaması motifiyle çıkarıldığı söylenebilir. Bu dönemde, vergi tiplerindeki artışın bir nedeni gelir artışı iken diğer bir nedeni savaş nedeniyle ortaya çıkan savunma harcamalardaki artışın finansmanı için para basımına gidilmesi ve bu emisyonun vergi yoluyla çekilmesidir denilebilir. Aynı zamanda, azalan ithalat ve artan enflasyon nedeniyle ortaya çıkan karaborsacılık faaliyetlerini gerçekleştiren ve buradan ciddi servet kazanımı elde eden belirli gruplarının vergilendirilmesidir (Coşar, 2004: 99; Tekeli & İlkin, 2016: 39-40; Aktar, 2018: 141-142). Bu çerçevede Varlık Vergisi kapsamında yaklaşık olarak 315 milyon lira tahsil edilmiştir ve bu 1943 yılı devlet harcamaları içinde %38’lik bir alan kaplamaktadır (Boratav, 2018: 94). Verginin olası sonuçları bakımından, Aral (1943), tahsilat başladıktan sonra para hacmi bir miktar azalsa da sonrasında Kasım 1942 ile Mayıs 1943 arasında altın ve döviz mukabili emisyon çoğaldığı için, para hacminin şişkin kaldığını vurgulamıştır. Diğer taraftan Coşar (2004), elde edilen gelir sonucu 1943 yılında fiyat artışını frenlediğini iddia etmektedir.

Bu tip maliye politikası önlemlerine rağmen, enflasyonun oluşmasında önemli bir etken olan para arzı artışının ciddi boyutunu vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda, 13 Temmuz 1938’de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu’nun bazı hükümleri değiştirilerek, “Banka, mikdarı sermayesi ile ihtiyat akçeleri mecmununun yüzde ellisi nisbetinde olmak üzere Hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açar, bu avans hesabına tatbik olunacak faiz "nisbeti, Hazine ile banka idare meclisi, arasında kararlaştırılır” (T.C. Resmi gazete, 13 Temmuz 1938,

sayı: 3958) hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile hazine güvencesi taşıyan kamu bonoları karşılığında para çıkarma yetkisi ortaya çıkmış ve savaş sebebiyle ortaya çıkan harcamalar büyük ölçüde para basılarak karşılamıştır (Yenal, 2017: 89-90). Para arzının yarattığı etkinin anlaşılabilmesi açısından, Tablo 3 ilginç bir özet değerlendirme sunmaktadır. Savaş yıllarında, Tablo 3'te görüldüğü gibi, toplam para arzı 1938 yılında 205 milyon iken 1946 yılında 940 milyona ulaşmıştır. Ayrıca hazineden alınan avans ise 1940 yılında 14 milyon iken 1946 yılında 238 milyona ulaşmıştır. Para arzı endeksinin bu dönemde 4,5 kat arttığı görülmektedir.

Tablo 3: Merkez Bankası Bilançosu Pasifinde Gösterilen Tedavüldeki Banknotlar Dökümü, 1938-1946

	Altın Mukabili (Milyon TL)	Reeskont mukabili (Milyon TL)	Hazine'ye Yapılan Altın Karşılığı Avans 3209 nolu Karar (Milyon TL)	Toplam (Milyon TL)	Yıldan Yıla Değişim (%)	1938=100
1938	19	43	–	205	100	100
1939	17	139	–	297	145	145
1940	17	249	14	419	141	205
1941	17	250	118	522	125	255
1942	45	316	250	745	143	364
1943	44	380	250	806	108	393
1944	184	402	250	964	120	471
1945	200	339	223	888	92	434
1946	384	197	238	940	106	459

Kaynak: Doğruel & Doğruel (2005: 119). **Notlar:** Tedavüldeki kağıt para 1938=100 olarak kabul edilip endeks hesaplanmıştır.

Bu aşamada, para arzı artışına paralel şekilde enflasyonu tetikleyen önemli bir unsur, “Milli Korunma Kanunu”nun çıkmasına rağmen, spekülasyon, ihtikar ve karaborsanın engellenememesidir (Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, sayı: 4417; Çavdar, 2003: 314-318). Bu kanun ile tarım ürünleri piyasa fiyatının altında devletçe satın alarak, kentli nüfusun hayati ihtiyacı olarak görülen kömür ve buğday vesikaya bağlanarak ucuza dağıtılmıştır (Boratav, 2006: 293). Başlangıçta piyasa tarafından iyimser bir biçimde karşılanan bu uygulama, sonrasında fiyat artışlarını beraberinde getirmiştir. Örneğin, 85 kuruş olan zeytinyağı fiyatı 350 kuruşa yükselmiştir (Çavdar, 2003: 312-314; Boratav, 2006: 294-297; Pamuk, 2017: 193). Süreyya (2018: 345) %25 kararından sonra buğdayın serbest piyasa fiyatının 13,5 kuruştan 100 kuruşa doğru fırladığını vurgulamıştır. İlkin & Tekeli (2016), fiyatların 1942 yılında bir önceki döneme göre %53 düzeyinde artış gösterdiğini iddia etmektedirler. 9 Temmuz 1942 ile 4 Mart 1944 tarihleri arasında fiyatlardaki yıllık artış ortalama hızı %63 düzeyine ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu gelişmeler sonucu Tablo 4'te görüldüğü gibi tüketici ve üretici fiyat endeksleri ciddi bir biçimde artmıştır. 1938 yılı baz alınarak 100 olarak kabul edildiğinde Tüketici fiyat endeksi 1938 yılı 100 iken, 1945 yılında 333'e yükselmiştir. Burada fiyat endeksinin yaklaşık 3 kat kadar arttığı görülmektedir. Üretici Fiyat Endeksi ise 1938 yılında 100 iken 1945 yılına gelindiğinde 444,6'ya yükselmiştir. Burada yaklaşık olarak 4,5 katlık bir artış söz konusudur.

Tablo 4: Tüketici Fiyat Endeksleri, İstanbul ve Ankara Geçinme Endeksi, 1938-1946 (1938=100)

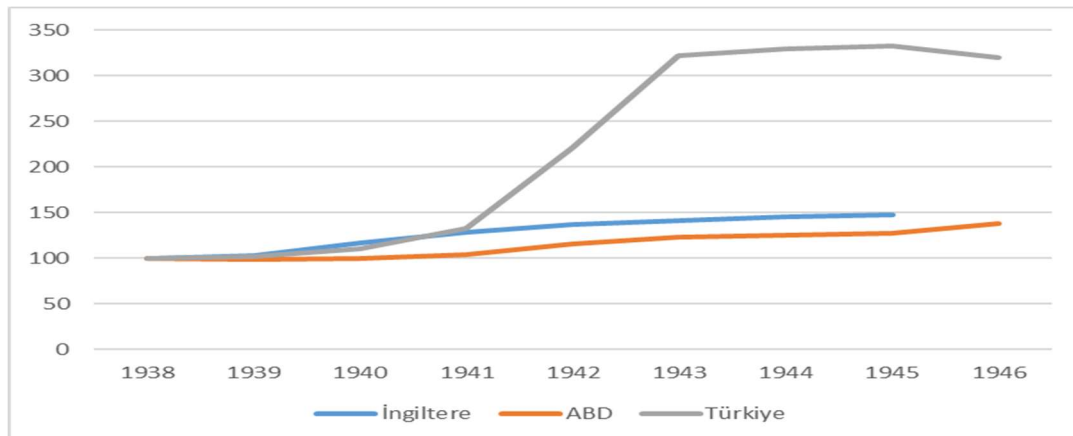
Yıl	Tüketici Fiyat Endeksleri	Üretici Fiyat Endeksleri	Ankara Geçinme Endeksi	İstanbul Geçinme Endeksi
1938	100	100	100	100
1939	102,1	101,3	102,1	101,4
1940	110,8	126,6	110,8	112,4
1941	132,5	175,4	132,5	138
1942	220,9	339,7	220,9	232,5
1943	322	590,4	322,9	347,3
1944	330,1	459,3	330,1	339
1945	333	444,6	333,1	354,4
1946	320,4	427,8	320,6	342,5

Kaynak: Doğruel & Doğruel (2005: 214); Tekeli & İlkin (2016: 158).

4. Tarafsız Bir Ülke olarak Türkiye’de Enflasyon Oranları ve Savaşa Katılan Ülkeler ile Bir Karşılaştırma

Çalışmada, Türkiye’de enflasyonun diğer ülkelere göre yüksek düzeyde seyretmesini, özellikle piyasanın tepkilerini analiz etmeyi kolaylaştıracak ve daha önce kullanılmamış kur verisi ve gazete haberler ile kur politikası ve karaborsa yönü ile incelemektedir. Aynı zamanda, savaşa katılan ana ülkelerden ilgili dönemde sağlıklı bir şekilde verilerine ulaşılabilen İngiltere ve ABD ile karşılaştırma yapılarak analiz derinleştirilmektedir. Şekil 1’e göre İngiltere ve ABD’de 1939 yılında tüketici-perakende-geçinme fiyat endeksi sırasıyla 103,3 ve 98,6 iken, 1945 yılında 147,7 ve 127,7 olmuştur. Türkiye ise savaşa katılmamasına rağmen 1939 yılında 102,1 olan fiyat endeksi 1945 yılında 333 seviyesine gelmiştir. Fiyat indekslerinden de anlaşıldığı üzere Türkiye’de fiyatlar savaşa katılan ülkelere göre çok daha yüksek bir oranda artmıştır.

Şekil 1: Farklı Ülkelerin Tüketici Fiyat Endeksleri, 1938-1946 (1938=100)

Kaynak: Harrison (2000: 51, 86); Doğruel & Doğruel (2005: 214).

Notlar: Toptan eşya fiyat endeksleri de benzer eğilimi göstermektedir.

Şekil 1’de ortaya konulan enflasyon farkının, ikinci bölümde özet bir şekilde sunulan, üretim kısıtlılıkları ile maliye ve para politikası çerçevesinde meydana geldiği söylenebilir. Türkiye’de

kamu harcamalarındaki artışın parasal genişleme ile karşılandığı bilgisi altında, Tablo 5 ile emisyon hacminin değişiminin incelenmesi önemlidir. Tablo 5 parasal genişlemenin İngiltere, ABD ve Türkiye’de dönem içerisinde yüksek düzeyde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Savaşa taraf olmayan bir ülke olarak Türkiye’de bu kalemin bonkör kullanıldığı açıktır. Türkiye’deki emisyon miktarları 1944’te %341 iken ABD ve İngiltere’de sırasıyla %436 ve %223’tür. Bu analiz, makalede incelenen ülkelerde parasal genişlemenin enflasyonist sürece katkısını anlama konusunda destekleyici kanıt sunabilmektedir. Öte taraftan, ABD’de emisyon artışı Türkiye’den fazla, İngiltere’de ise ortalama olarak benzer iken, Türkiye’deki enflasyonun Şekil 1’de görüldüğü gibi “roketlemiş” seyri, farklı nedenlere odaklanmanın gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Çalışmada, bu minvalde, kur politikası ve karaborsa benzeri müdahale sonrası oluşan etkilerin katkılarının altı çizilmek istenmektedir.

Tablo 5: Emisyon Artışlarının Farklı Ülkelerle Karşılaştırılması, 1938-1946 (%)

	İngiltere	ABD	Türkiye
1938	91	89,8	68,5
1939	100	100	100
1940	111,4	119,8	143,3
1941	135,4	164,5	182
1942	166,5	244,9	260,7
1943	196,3	339,6	288,8
1944	223,3	436,5	341
1945	248,8	469,9	313
1946	245,9	482	290

Kaynak: Köklü (1947: 69).

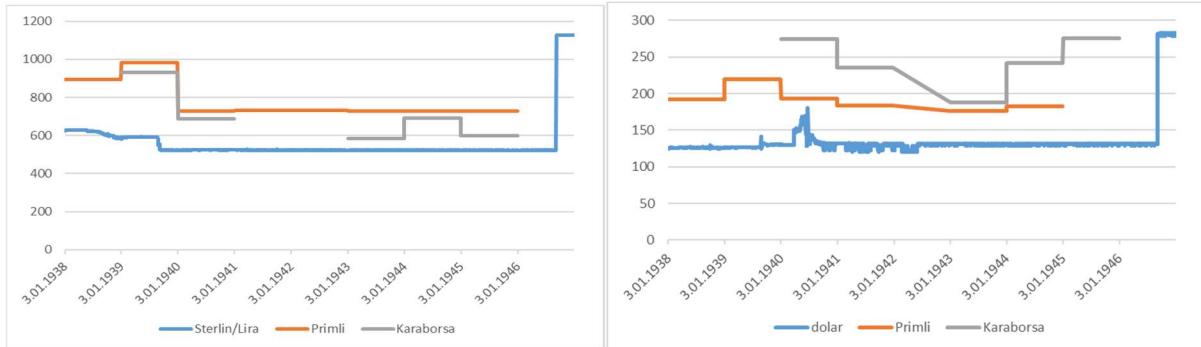
Kur politikasına odaklanma konusunda, ithalata bağımlılık veri iken, döviz kuru ve enflasyon ilişkisinin ekonomiyi yönetme kapasitesi düşük düzeyde olan bir devlette 1923 sonrasında itibaren kuvvetli olmuş olma ihtimali önemlidir denilebilir. Özellikle şeker gibi ithal mallarının fiyatları kambiyo değişimleri ile bu dönemde kuvvetli ilişkili içindedir (Vakit, 8 Ocak 1924, Haftalık Piyasa: 3). Bunu destekleyecek şekilde, Köklü (1947) savaşa giren ülkelere göre Türkiye’de fiyatların daha fazla artmasının nedenlerini; döviz kontrolü, kliring ve takas sistemi ile ticaret olarak ortaya koymaktadır. Bu dönemde, liranın dış değerini korumak amacıyla uygulanan kambiyo politikası, fiyatlar değişirken ithalatı pahalı hale getirmiştir. Bu nedenden dolayı ithal mallarının fiyatları yüksek seviyede kalmaktadır. İhracatı teşvik için prim ödemesi yapılmaktadır. Diğer taraftan ithalatçılardan da prim alınarak bir dengeleme mekanizması kurulmuştur. Ancak bu durumda ithalat mallarının fiyatını arttırarak fiyat seviyesi de yükselmektedir (Köklü, 1947: 74-75).

Aral’a (1945) göre “primli kur sistemi” ismi dövizlerin resmi fiyatı ile fiili fiyatı arasındaki fark nedeniyle verilmiştir. Örneğin savaş döneminde sterlin 520 kuruş civarındadır. Ancak gelen sterlinleri Merkez Bankası 728 kuruş üzerinden almaktadır. Aradaki 208 kuruşluk fark ihracatçılara verilen teşvik primini temsil etmektedir. Buradaki temel amaç paranın değerine istikrar kazandırmak ve ihracatı teşvik etmektir. Ancak uygulanan bu kur politikası lirayı diğer paralar karşısında değerli tutmuştur. Daha spesifik olarak, bu çerçevede ithalatçılar resmi kurun %48’i kadar fark ödüyor ve ihracat yapanlar ise %40 oranında prim alıyorlardı. Ancak

ithalattan alınan bu fazla miktarın ithal ürünlerin fiyatını arttırması ve enflasyonist etkisi kaçınılmazdı (Tezel, 2015: 212-217; Köklü, 1947: 75).

Dönem için veri elde etmenin zorluğu açık iken çalışma kur hareketlerini ve politikasını derinlemesine inceleyebilmek için, Şekil 2'de *Borsa'nın (La Bourse)* ilgili sayılarından liranın savaşa katılan iki ana ülke olan İngiltere ve ABD'nin ulusal paraları, sterlin ve dolar, karşısında değerleri derlenmekte ve inceleme yapılmaktadır. Ayrıca liranın primli sistemdeki ve karaborsa piyasadaki yıllık kurları da bulunmaktadır. Şekil 2, liranın savaşın başlangıcı olan 1939 yılına kadar bir değer kazancı içerisinde olduğunu göstermektedir. Savaş dönemi boyunca liranın değerinin sabit tutulduğu görülmektedir. Enflasyonist bir ortamda bu sabit tutma durumunun zorluğunu akılda bulundurmak gerekmektedir. Öyle ki, savaş bitimi sonrasında kurun sabitliği zorlaşmış ve 1946 yılında lira büyük bir değer kaybı yaşamıştır. Son olarak hem primli ve hem de karaborsa kur değerlerinin liranın resmi kurlarının üstünde olduğu görülmektedir. Bu veri, savaş sırasında kurun baskı altında tutulduğunu desteklemektedir. İlave olarak, piyasada ve devlet tarafından uygulanan primli kur sisteminde gerçekte liranın değerinin düşük olduğu ve bu bağlamda ithalatın pahalı olmuş olmasının muhtemel olduğu görülebilmektedir.⁶ Böylece, bu dönemde uygulanan fiili kur politikası ile ithal ürünlerin fiyatları artmıştır, demek mümkün gözükmektedir. Bunun yanında para arzının artması da fiyatları arttıran veya bu yüksek fiyatlı ürünlere talep oluşturan bir etken olmuştur denilebilir.

Şekil 2: Liranın Sterlin ve Dolar Karşısındaki Resmi, Primli ve Karaborsa Değeri, 1938–1946

Kaynak: Borsa Gazetesi, 1939-1945; Köklü (1947: 76). **Notlar:** 1 sterlinin değeri kuruş cinsinden, 100 Amerikan doları ise lira cinsinden ifade edilmiştir. Sol grafikte liranın sterlin karşısındaki değerleri gösterilirken, sağda yer alan grafikte liranın dolar karşısındaki değerleri ortaya konulmuştur. Her iki grafikte de sterlin ve doların yıllık olarak primli kur sistemindeki ve karaborsa değerleri verilmiştir. Bazı yıllara ait primli ve karaborsa fiyatları mevcut değildir.

Döviz kurlarının baskılanması neticesinde ithalatın zorlaştığı ve pahalılaştığı (Köklü, 1947: 75; Tezel, 2015: 212-217) bilgisine ek olarak, Şekil 3'te yer alan karikatür 1942 yılında zam sürecinde ortaya çıkan mal stokçuluğu ve karaborsa paralelinde ortaya çıkan çok yüksek fiyat artışlarını desteklemektedir. Dolayısıyla, az gelişmiş bir ülke özelinde üretimdeki arz artışı sorunlarının, karaborsa ve hükümetin baskılayıcı politikaları birlikte yüksek bir enflasyon ile neticelendiği iddiası temelsiz değildir.⁷

⁶ Ayrıca bu dönemde lira altına karşı önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Geniş bilgi için bkz. Köklü (1947).

⁷ Öncül çalışmalar için bkz. Altay (2022).

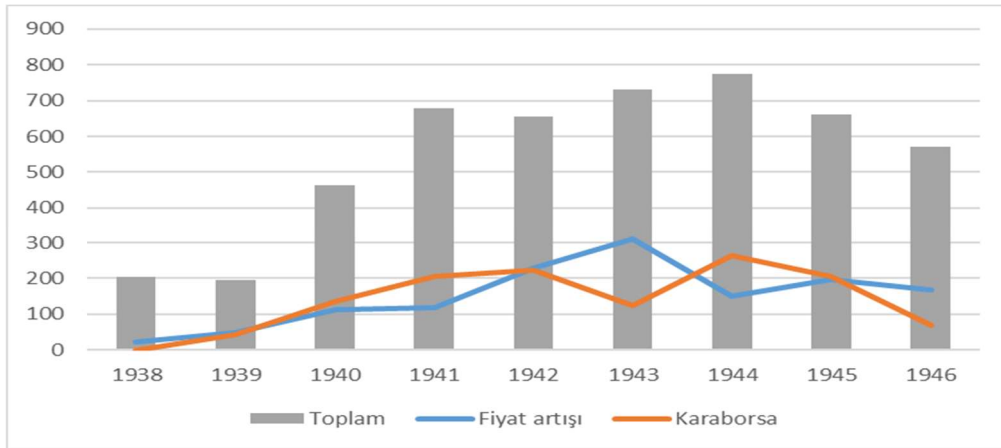
Şekil 3: Çarşıda Görüp Geçtiğimiz, 1942.

Kaynak: Akşam. 22 Kasım 1942. *Çarşıda Görüp Geçtiğimiz*: 1.

Daha derinlemesine bir inceleme açısından bu dönemde gazetelerde yer alan ve ekonomi ile ilgili haberlerin derlenmesi ve içeriklerinin incelenmesi Şekil 4'te yapılmaktadır.⁸ Ekonomi haberleri konusunda önemli miktarda haber içeren ve sayıları elde edilebilir olan Akşam gazetesinin 1938 ile 1946 yılları arasındaki günlük sayıları taranmıştır. Bu kapsamda, farklı kategoride haberler toplanmıştır. Gazetenin bütün sayfaları taranarak haberin kapladığı alan ve yer aldığı sayfa ayrımı yapılmaksızın haber sayıları elde edilmiştir. İlk olarak fiyat artışı kelimesi bulunan haberlerin sayıları derlenmiştir. Bu haberler içerisinde zam, ürün bunalımı gibi haberlerde günlük olarak toplanmıştır. İkinci kategoride, karaborsa ile ilgili, muhtekir, ihtikar ve yolsuzluk benzeri temalı haberler toplanarak sayıları belirlenmiştir. Toplamı oluşturan diğer haberler kapsamında, fiyat düşüşleri, tencizlatlı satışlar, hayat pahalılığına karşı alınacak tedbirler, fiyatların tetkik edilmesi gibi temalar ele alınmıştır.

Şekil 4: Gazete Haberlerine Dair İçerik Değerlendirmesi, 1938-1946.

Kaynak: Akşam, 1938-1946.

Şekil 4'ten görüldüğü gibi İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılından itibaren fiyat artışı ve karaborsa haberlerinde artış bulunmaktadır. Savaşın sonlarına doğru bu sayılarda azalış

⁸ İktisatta bu tip yöntemlerin olayların gidişatını anlama konusunda katkısı hakkında bkz. Shiller, R. J. (2017). Narrative Economics. *American Economic Review*, 107(4), 967-1004.

bulunmaktadır. Ekonomi ile ilgili toplam haber sayılarına bakıldığında da savaş döneminde ciddi bir artış bulunmakla birlikte, sona doğru azalış bulunmaktadır. Şekil 4, savaşla birlikte fiyat artışlarının ve karaborsa haberlerinin önemli ölçüde gündem olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, özellikle 1943 yılına kadar enflasyonu ciddi bir şekilde tetikleme ihtimali bulunan bir karaborsacılık faaliyetinin olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Haberler bağlamında, örneğin, Akşam 1942 yılında ihracat için verilen izinlerin artışına paralel olarak zeytinyağında stokçuluğun ve spekülasyonun yeterli stoka rağmen arttığını ve bu durumun fiyatlarda ciddi yükselişlere neden olduğunu iddia etmektedir (Akşam, 27 Mart 1942, Memleketimizde 40 bin ton zeytinyağı var: 1). Bu tip faaliyetlerin önemini anlama konusunda Akşam gazetesi kurulan fiyat komisyonu ile karaborsa faaliyetlerinin denetlendiği ve birçok kişi için mahkeme sürecinin işletildiği şeklinde haberleri sunmaktadır (Akşam, 12 Ağustos 1941, Muhtekirleri derhal haber veriniz!..: 1; 3 Ekim 1941, Sekiz odun taciri mahkemeye veriliyor: 1). Şekil 4'te 1942 sonrası hem toplam hem de fiyat artışı ve karaborsa haberlerinden artış bulunması, ekonomiye dair ciddi bir olumlu gelişmenin savaşın bitimine doğru çıktığı konusunda şüphe yaratmaktadır. 1946'ya doğru diğer bir durumda, genel olarak yüksek oranda enflasyon olmasına rağmen, gazetelerde hayat pahalılığına karşı alınacak önlemler ve ucuzlatma politikalarına dair birçok haberin görülmesidir. Bu bilgi, kur politikası veya ulusal paranın değerini korumak amacıyla uygulanan politikalar açısından da Türkiye'nin dezavantajlı durumu ön plana çıkmaktadır.

Özetle, Türkiye'de 1946 yılına doğru ciddi bir enflasyonist baskının var olduğu, emisyon artışlarının, kur baskılanması ve muhtemel ithalat ürünlerinde fiyat yükselişlerinin, karaborsanın bu sürece eşlik ettiği iddia edilebilir. Türkiye'de para arzı, 1938 yılı 100 olarak kabul edildiğinde, 1946 yılına gelindiğinde 459 düzeyine yükselmiştir. İngiltere'de enflasyonist baskının az olmasının savaş harcamalarının borçlanma ile karşılanması olduğu söylenebilir. Savaş sırasında bütçe açığının yaklaşık %75'inin uzun vadeli iç borçlanma ile karşılandığı görülmektedir. Çok küçük bir kısmı ise Türkiye'deki gibi enflasyonu tetikleyebilecek parasal genişleme ile finanse etmiştir. Ayrıca Bankacılık sektöründe uygulanan kapsamlı kontroller ile enflasyonist etki bastırılmıştır (Broadberry & Howlett, 2000: 50). ABD, 1941 yılında yaşanan Pearl Harbour saldırısı sonrasında savaşa katılmıştır. 1939 yılından 1941 yılına kadar ABD'de enflasyon ortalama olarak %6 oranında artmıştır. Emisyon ise 89,8'den 164,5'e çıkmıştır. ABD'de yüksek oranda emisyon paralelinde, enflasyonun düşük kalmasının nedeni, Pearl Harbour saldırısına kadar ABD'nin savaşa katılmadığı için güvenli ülke olarak görülmesi ve sermayenin, altın olarak ABD'ye yatırılmasıdır denilebilir. 1938 yılında 13 milyar dolar olan altın stoku, 1941 yılında 22,7 milyara yükselmiştir. Fakat ABD'nin savaşa katılmasıyla bu akış durmuş ve para arzında önemli düzeyde artış yaşanmıştır. Para stoğundaki bu artış enflasyonist baskılara yol açmıştır. Bu baskı 1943 ve 1945 yılları arasındaki dönemde fiyat kontrolleri ve tayinleme ile belli ölçüde kontrol altına alınmıştır. 1946 yılında kontroller kaldırıldığında ise fiyatlarda önemli bir artış olmuştur. Öte taraftan, resmi rakamlarda enflasyonun düşük kalmasının diğer bir nedeni resmi fiyat endekslerinin karaborsa gibi faktörleri dikkate almaması olabilir. Savaşın sona karaborsa fiyatları dikkate alınarak yapılan hesaplamalar daha yüksek bir enflasyona işaret etmiştir (Rockoff, 2000: 109-111). Türkiye'de iç borçlanma seçeneği gelişmekte olan bir ülke olmasından dolayı oldukça sınırlıdır. Varlık ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi mali araçlarda fazla parayı çekme konusunda sınırlı etkiler yaratmıştır denilebilir. ABD'de, emisyon Türkiye'dekine göre daha fazla artmıştır. Ancak

ABD'ye sermaye girişi olması ve devlet kapasitesinin yüksek olması nedeniyle, fiyat kontrolleri ve tayinlamayı Türkiye'ye göre daha başarılı bir şekilde uygulamış olması muhtemeldir. İngiltere ve ABD gibi gelişmiş ülkelerin kendi paraları üzerinde ve ithalat konusunda gerek üretim güçleri gerekse finansal yatırımların varlığı nedeniyle serbesti sahibi olmaları hatırd tutulursa, bu dönemde Türkiye'de uygulanan kur politikası, belirsizlik ve karaborsa sürecinin enflasyonu tetikleyen bir diğer faktör olduğunu söylemek imkân dahilindedir. Bu bulgu, savaşların varlığı altında belirsizliklerin artarak mal fiyatlarının tetiklenebileceğini iddia eden literatüre Türkiye'nin geçmişi bağlamında ve İkinci Dünya Savaşı'nın sağladığı istisnai bir deney ile katkı sağladığı açıktır (bkz. Bittlingmayer 1998; Anderson & Marcouiller 2002; Hou vd., 2020; Hanedar, 2022). Aynı zamanda, ilgili dönemi inceleyen ve kur politikalarının yarattığı sistemin lirayı değersiz hale getirerek tarafsız bir ülke olan Türkiye'de enflasyonu tetiklediğini iddia eden tarihsel literatürdeki Köklü (1947) gibi çalışmalara destek sağlayarak Türkiye ekonomisinin geçmişten bugüne taşıdığı sorunlara ışık tutmaktadır.

5. Sonuç

Çalışma Türkiye'nin 1939 ve 1945 döneminde İkinci Dünya Savaşı'na katılmamak ile birlikte sahip olduğu yüksek enflasyonun nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, özellikle kur politikası ve karaborsa süreci değerlendirilmiştir. Savaş dönemi Türkiye'de ortaya çıkan fiyat artışlarını, tarımsal alanda faaliyet gösteren nüfusun silah altına alınarak üretimin azalması, para arzı artışı, savaş yarattığı çatışma ortamı nedeniyle ithalatın ve arzın azalması ve karaborsa gibi faktörler ile açıklayan çalışmalar literatürde mevcuttur. Bu çalışma, farklı olarak kurlara ve ekonomi haberlerine dair özgün veriler ve savaşa katılan ülkelere olan İngiltere'ye ve ABD'ye göre karşılaştırmalar yaparak daha derinlikli bir açıklama getirmeye çalışarak katkı yapmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak, Türkiye'nin savaşa katılmamasına rağmen diğer ülkelere göre daha yüksek bir enflasyona sahip olmasında tarımsal üretimin düşmesi, talebin artması, para arzının yükselişi, ithalatın düşmesi gibi faktörlerin yanında kur politikası ve karaborsanın önemli bir rol oynadığı içerik analizi ve kur verileri üzerinden yapılan özgün analiz ile görülmektedir. Ancak ileriki çalışmalarda, sanayileşme düzeyi, devlet kapasitesi, cari açık gibi faktörlere dair daha fazla veri toplanması ve karşılaştırma yapılacak ülke grubunun artışı suretiyle daha kapsamlı bir analiz imkânı yaratılabilecektir.

İlgilenilen dönemde, Aral'ın (1945) da vurguladığı gibi, Türkiye ithalat yapabilmek için tarımsal nitelikli ihracatını arttırmaya gereksinim duyan bir ülke idi. Öte taraftan, dünyaya mal satabilecek rekabetçi fiyatlara gelişme sürecinde sahip olmadığı için, itibarını korumak amacıyla sabit tuttuğu liranın değerini, "primli kur sistemi" olarak tanımlanan ikinci bir kur ile korumaya çalışmıştır. Aslında bu politikanın temel amacı yeni kurulmuş bir devlet olan Türkiye'nin ulusal parasının değerini resmi ve yüksek ihracat vasıtasıyla korumak istemesidir. Çünkü güçlü bir para birimi, ulus devlet için önemli bir faktör olarak ön plana çıkmakta ve itibar olarak tanımlanmaktadır. Ancak, bu sistem sonucu oluşan kur düzeyi, resmi kurların oldukça üzerinde gerçekleştiği için ithal edilen mallar pahalı hale gelmiş ve enflasyon tetiklenmiştir. Bu zorunlu uygulama sürdürülememiş ve 1946 yılında lira devalüe edilmiştir.

İlave olarak, karaborsacılık ve istifçilik faaliyetlerinin fiyat artışlarına neden olan yapısını değerlendirilebilmek için, çalışmada karaborsa ve fiyat artışları ile ilgili gazete haberleri

toplanarak içerik analizi çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Bu haber sayılarının gündemde yoğun bir biçimde yer aldığı ve enflasyon ile paralel bir trend sergilediği görülmüştür. Bu tür faaliyetlerin yarattığı fiyat artışlarının en önemli nedeni olarak, Türkiye'nin yeni kurulmuş olması ve kapasitesinin düşük olması gösterilebilir. Bu dönemde, karşılaştırma için kullanılan örnek ülke olan ABD, fiyat kontrolü gibi müdahale politikalarını daha başarılı bir biçimde uygulayarak fiyat artışını belli ölçüde frenlemeyi başarmıştır. Benzer bir biçimde tarımda makineleşme ile emek gücünü Türkiye yapısal sınırlılıklar nedeniyle sağlayamazken, İngiltere teknolojik imkanları devreye sokabilmiş ve fiyat artışını yavaşlatmayı başarmıştır.

Bu bulgu ekseninde, İkinci Dünya Savaşı'nda hükümetin primli kur sistemi yerine farklı bir politika tercihinin olup olamayacağı sorusu akla gelmektedir. Bu noktada devalüasyon seçeneğinin 1946 öncesinde uygulanması ile ihracat artışları yaratmak ihtimal dahilinde gözükmektedir. Ancak liranın değerindeki düşüşün yaratacağı itibar kaybı endişesinin bu kararı engellemiş olması muhtemeldir. Öte taraftan, devalüasyonun fiyat artışları yaratabileceği açıktır. Ayrıca, savaş döneminde Türkiye'nin maliye ve para politikası bağlamında tercihleri oldukça sınırlıdır demek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda, vatandaşların gelir ve servet düzeyinin düşük olması, yapısal engeller olarak ortaya çıkmaktadır (Bkz. Kazgan, 2017; Boratav, 2018; Pamuk, 2018; Altay, 2022). Bu nedenden dolayı, ilgili tarihte yapılmaya çalışıldığı gibi uzun vadeli politika ve reformlar ile ihracatın arttırılması, ithalatın azaltılması, tarımsal üretimde makineleşmeye gidilmesi, sanayileşmeye yönelik politikaların teşviki, devletin iktisadi politika üretme kapasitesine sahip olmasını temin etmek gibi politikalara istikrarlı şekilde yatırım yapmak önemli gözükmektedir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra yaşanan ilk büyük enflasyon küresel anlamda yaşanan savaş ile ortaya çıkmıştır. Savaştan günümüze kadar Türkiye'de belli dönemlerde enflasyon düşüş gösterse bile, genel olarak diğer ülkelere göre yüksek düzeyde seyretmiştir. Makalenin bulguları döviz kuru ve enflasyon ilişkisine dair güncel Türkiye üzerine olan literatüre göre eksikliklerine rağmen, bu bağlamda günümüze ve yapısal sorunların devamlılığına ışık tutacak bir deney imkânı sunma potansiyeline de sahiptir. Günümüzde, Türkiye yüksek düzeyde bir enflasyona sahiptir. Uygulanan düşük faiz politikası kurlarda yükselişe neden olmuş ve ithalatı pahalı hale getirerek enflasyonda önemli düzeyde artışlara neden olmuştur. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı'ndaki benzer motivasyon ile ihracatın arttırılıp döviz gelirin yükseltilmesi için yüksek döviz kuru politikası tercih edilmiştir. Fakat bu politikalar enflasyonu tetikleyerek ekonomik istikrarsızlığa neden olmuştur denilebilir. Son günlerde, savaş dönemine benzer olarak, örneğin 28 Nisan 2023 TCMB verisine göre dolar 19,43 lira iken, Kapalıçarşı verisine göre 20,27 liradır. Bu durum ikili kur sistemine doğru bir geçiş olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.⁹ Bu doğrultuda, günümüzde faizlerin arttırılması ile yabancı sermayenin çekilmesi ve döviz kurlarının düşürülmesi sıklıkla gündeme gelen politika önerileri arasındadır. Döviz kurlarında düşüşe ek olarak uygulanabilecek daraltıcı para politikası ile enflasyonun ve kurların kontrol altına alınabileceği düşüncesi de oldukça yaygındır. Ancak kısa vadeli yabancı sermaye girişine ne kadar güvenebileceği önemli bir soru olarak ortada durmaktadır. Öyle ki Türkiye'nin izlediği faiz ve kur politikalarından bağımsız olarak, ABD gibi ülkelerin tercihleri ve dış ticaret açıkları bu önerilerin başarılarını sınırlayabilmektedir. Bu çerçevede, 100 yıl bile

⁹ Detaylı tartışma için konusunda Bkz. <https://www.dunya.com/ekonomi/kapalicarsi-ile-bankalar-arasinda-makas-acildi-haberi-683914> (Erişim Tarihi: 28.04.2023).

geçse Türkiye'deki enflasyonun önemli bir belirleyicisinin döviz kuru olduğu gerçekliğinden hareketle, döviz kuru dalgalanmalarının ve dış ticaret sorunlarının kontrol altına alması hayatiyetini hala daha korumaktadır.¹⁰ Bu bağlamda popülist ekonomi politikalarının Türkiye'yi sürekli olarak kriz üreten bir fasit daireye doğru tarihsel olarak sürüklediği söylenebilir. Bu nedenle cari açığın azaltılması ve döviz gelirlerinin arttırılmasında kur politikasının yanı sıra, dünya piyasalarının izin verdiği ölçüde katma değerli ürün ihracatına dayalı uzun vadeli perspektifler geliştirilmesi gerekliliğinin, geçen bunca zamana rağmen hayata geçmemesi veya sadece seçimden seçime bir politika argümanı olması, Türkiye ekonomisinin gelecekte karşılaşacağı kur ve enflasyon şoklarının büyüklüğüne ışık tutması konusunda önemlidir.¹¹

Kaynaklar

- A. J. B. (1945). War-Time Inflation: What Is Inflation?. *Bulletin of International News*, 22(1), 11-15.
- Aktar, A. (2018). *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alpay, Y. & Alkin, E. (2020). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi: Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi*. İstanbul: Humanist.
- Altay, İ. (2022). *İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de İşlem Gören Döviz Kuru, Tahvil, Hisse Senedi ve Altın Fiyatları Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Anderson J. E. & Marcouiller D. (2002). Insecurity and The Pattern of Trade: An Empirical Investigation. *Review of Economics and Statistics*, 84(2), 342-352.
- Aral, N. Z. (1943). İktisat, Maliye ve İstatistik; 1943-44 Bütçesi: Mali Vaziyet-Nakdi Vaziyet. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1(02).
- Aral, N. Z. (1945). *Döviz Hukuku*. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Benoit, E. (1978). Growth and Defense in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change*. 26(2), 271-280.
- Bittlingmayer G. (1998). Output, Stock Volatility, and Political Uncertainty in a Natural Experiment: Germany, 1880-1940. *The Journal of Finance*, 53(6), 2243-2257.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Broadberry, S. & Howlett, P. (2000). The United Kingdom: 'Victory at All Costs'. M. Harrison (Ed.), *The Economics of World War II*. Cambridge University Press.
- Bülbül, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (9), 1-51.

¹⁰ Döviz kuru ve enflasyon ilişkisinin Türkiye'de güncel halini dikkate alan bir tartışma için bkz. Yılmazkuday, H. (2022). Drivers of Turkish Inflation. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 84, 315-323.

¹¹ İktisadi gelişmenin yakın ve nihai nedenleri için Bkz. Pamuk (2018)

- Calleo, D. P. (1981). Inflation and American Power. *Foreign Affairs*, 59(4).
- Clark, J. M. (1942). Wartime Price Control and the Problem of Inflation. *Law and Contemporary Problems*, 9(1). <https://doi.org/10.2307/1189805>
- Coşar, N. (2004). *Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çavdar, T. (1983). *Yüz Yıllık Pahalılık*. Ankara: Ülke Yayınları.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Doğruel, F. & Doğruel, A. S. (2005). *Türkiye’de Enflasyonun Tarihi*, Ankara; İstanbul. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Friedman, M. (1952). Price, Income, and Monetary Changes in Three Wartime Periods. *The American Economic Review*, 42(2), 612-625.
- Friedman, M. (1970). A Theoretical Framework for Monetary Analysis. *Journal of Political Economy*, 78(2), 193-238.
- Günana, T. (2004). *The Relationship between Defense Spending and Inflation: An Empirical Analysis for Turkey*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. The Department of Management Bilkent University
- Hamilton, E. J. (1977). The Role of War in Modern Inflation. *The Journal of Economic History*, 37(1).
- Hanedar, A. Ö. (2022). Have Commodity Markets Political Nature?. M. Kenan Terzioğlu (Ed.), *Advances in Econometrics* (171-187). Springer, London.
- Harrison, M. (2000). *The Economics of World War II*. Cambridge University Press.
- Heo, U. & Bohte, J. (2012). Who Pays for National Defense? Financing Defense Programs in the United States. *Journal of Conflict Resolution*, 413-438.
- Hou K., Tang K. & Zhang B. (2020). Political Uncertainty and Commodity Markets. *Fisher College of Business Working Paper*, (2017-03). N. 025.
- Kara, H. & Öğünç, F. (2008). Inflation Targeting and Exchange Rate Pass-Through: The Turkish Experience. *Emerging Markets Finance & Trade*, 44(6), 52-66.
- Kazgan, G. (2017). *Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Köklü, A. (1947). *Türkiye’de Para Meseleleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Melman, S. (1978). Inflation and Unemployment as Products of War Economy: The Trade Union Stake in Economic Conversion and Industrial Reconstruction. *Bulletin of Peace Proposals*, 9(4), 359-374.
- Milli Korunma Kanunu. (1940). *Resmi Gazete* (sayı: 4417). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4417.pdf>
- Önder, İ. (1974). *Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlarından İktisat Fakültesi.

Altay, İ., Sayıl, G. B. & Hanedar, A. Ö. (2023). Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı. *Fiscoeconomía*, 7(Özel Sayı), 260-282. Doi: 10.25295/fsecon.1295227

- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler-II*. G. Aksay (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rockoff, H. (2000). The United States: From Ploughshares to Swords. M. Harrison (Ed.), *The Economics of World War II*. Cambridge University Press.
- Rockoff, H. (2015). War and Inflation in the United States from The Revolution to The First Iraq War. *NBER Working Paper*, No: W21221.
- Shiller, R.J. (2017). Narrative Economics. *American Economic Review*, 107(4), 967-1004.
- Süreyya, Ş. (2018). *İkinci Adam 1938-1950* (II. Cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2016) *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* (Birinci Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Terzi, H. & Kurt, S. (2007). Türkiye'de Dolarizasyon Sürecinde Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(64), 1-22.
- Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununun Bazı Hükümlerini Değiştiren Kanun. (1938). *Resmi Gazete* (sayı: 3958). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3958.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *İstatistik Göstergeler, 1923-2013*. 4361. ISSN 1300-0535
- Woo, W. T. & Hooper, P. (1984). Exchange Rates and the Prices of Nonfood, Nonfuel Products. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1984(2).
- Xu, Y., Su, C. W. & Tao, R. (2020). Is Defense Spending Inflationary? Time-Frequency Evidence from China. *Defence and Peace Economics*, 31(3).
- Yenal, O. (2017). *Cumhuriyetin İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmazkuday, H. (2022). Drivers of Turkish inflation. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 84, 315-323.

Gazete Kaynakları

- Akşam, Çarşıda Görüp Geçtiğimiz: 1, 22 Kasım 1942.
- Akşam, Memleketimizde 40 bin ton zeytinyağı var: 1, 27 Mart 1942.
- Akşam, Muhtekirleri derhal haber veriniz: 1, 12 Ağustos 1941.
- Akşam, Sekiz odun taciri mahkemeye veriliyor: 1, 3 Ekim 1941.
- Borsa (La Bourse) 1925-1939.
- Dünya, Kapalıçarşı ile bankalar arasında makas açıldı, 20 Ocak 2023.
- Vakit, Haftalık Piyasa: 3, 8 Ocak 1924.

Altay, İ., Sayıl, G. B. & Hanedar, A. Ö. (2023). Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı. *Fiscaeconomia*, 7(Özel Sayı), 260-282. Doi: 10.25295/fsecon.1295227

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Fiscaeconomia Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkısı: Araştırma sorusu oluşturma, literatür incelemesi ve verilerin derlenmesi İsmail Altay ve G. Busem Sayıl tarafından yapılmıştır. Tartışma, veri ve literatür bağlantıları Avni Önder Hanedar tarafından derlenmiştir. Giriş, sonuç, genel gözden geçirme tüm yazarlar tarafından yapılmıştır.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no competing interests.

Ethical Approval: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the case of a contrary situation, Fiscaeconomia has no responsibility, and all responsibility belongs to the study's authors.

Author Contributions: The research question, literature review and data compilation are done by İsmail Altay and G. Busem Sayıl, as Avni Önder Hanedar discussed the results and and hypothesis. Authors write introduction and conclusion sections together as well as they review all parts.

Altay, İ., Sayıl, G. B. & Hanedar, A. Ö. (2023). Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı. *Fiscoeconomía*, 7(Özel Sayı), 260-282. Doi: 10.25295/fsecon.1295227

Historical Determinants of Inflation: Türkiye and the Second World War

İsmail Altay, Gizel Busem Sayıl, Avni Önder Hanedar

Extended Abstract

Wars have severe effects on the economy, especially the underdeveloped ones. Since the males were conscripted during the conflicts, production decreased. Also, war can damage the security of trade routes. Thus, it may reduce imports and production. Increasing public expenditures and the emergence of financial pressure during the war may reveal that budget deficits and the monetary sources of central banks have often been used instead of tax imposition. Governments can also protect the value of their currencies and restrict currency trade, which leads to harmful results on trading activity and inflation. Finally, there could be more stocks due to the concerns about scarcity, in addition to other risks and uncertainty in trade. Overall, all these factors can create an environment in which prices rise and a serious inflationary process occurs (Clark, 1942; Bittlingmayer, 1998; Anderson & Marcouiller, 2002; Hou et al., 2020; Hanedar, 2022).

The literature on World War II does not provide any discussion on the effect of war on non-belligerent economies, which faced conflicts, uncertainty, and destruction as well. In this respect, Türkiye was a good example. Although Türkiye did not actively participate in the war, it was affected by high inflation and lower production. There are various reasons for rocketing inflation. Firstly, to protect the country in case of the break of the conflicts around Türkiye, a significant part of the population involved in agricultural production had been recruited. Women and child labour were employed to a certain extent. Instead, the lack of employment would not be addressed by agricultural mechanization as in the United Kingdom (UK), where agricultural mechanization led to a lower loss of production during World War II. In Türkiye, a large army increased the demand for food due to the fact that many producing males were conscripted. Also, the need of the people in the cities triggered inflation. Moreover, restrictive foreign trade measures revealed a lower import and contributed to reducing the supply of goods (Kazgan, 2017: 55-56; Boratav, 2018: 89; Pamuk, 2018: 199-200). Simultaneously, inflation created shortages of goods and black-market activities, which created rocketing inflation (Çavdar, 1983: 189-191; Çavdar, 2003: 310; Yenal, 2017: 90). Finally, Köklü (1947: 74-75) argues that the exchange rate policy to protect the external value of the lira caused the rise in the prices of imported goods. However, this policy resulted in higher inflation.

The primary purpose of our paper is to examine the reasons for the higher inflation in Türkiye as compared to belligerent countries. For this purpose, the analysis uses daily exchange rate data and daily news about prices and the black market, which are manually obtained from several newspapers. Our study contributes to the history of Turkish Economy literature with unique exchange rate data and newspaper news. It will enable the examination of the historical origins of the market reactions to WWII in Türkiye. Although there are studies examining the price increases in Türkiye during the World War II in the literature, such as Köklü (1947), our study provides a comparative analysis of belligerent countries' economies and expands the analysis of existing studies with unique data. To analyse the causes of higher inflation relative to the UK and the United States of America (USA), prices and news on the black market were obtained from *Akşam*. The daily data on the value of the lira against the

dollar and sterling were collected from the *Borsa*. As a result of the analysis, it can be said that the reasons for high inflation are the insufficient state capacity level, dependence on import products, foreign exchange policy for the increase of exporting and market mechanism problems such as the black market and hoarding.

Developed economies can maintain and increase their production levels in wartime with agricultural mechanization. In addition, they face lower inflation because they have the capacity to fight the black market and they do not need to devalue their currency to export. Despite the advantages of being non-belligerent, Türkiye had problems meeting the increasing public expenditures and demand for goods through borrowing and agricultural mechanization. The factors that caused high inflation are the monetary expansion, the premium exchange rate system that encourages exports and makes imports expensive, an intervention in the value of the lira, domestic production problems and the black market. Our study reveals the reasons for the high inflation in Türkiye from a different perspective in the current literature on the early Republic of Türkiye. In this context, the exchange rate policy and the black-market process were analysed. Our study contributes by providing a more in-depth explanation with unique data on exchange rates and economic news.

Specifically, in the period of interest, as Aral (1945) emphasizes, Türkiye was a country that needed to increase its agricultural exports to import goods needed. Türkiye did not have competitive prices to sell goods to other countries. Therefore, the government implemented a “premium exchange rate system” to export more. In this system, the lira was undervalued to promote exports. Since this exchange rate was above the official exchange rate, imported goods became expensive, and inflation skyrocketed. The primary purpose of this policy is that Türkiye, a newly established state, wanted to protect the value of its national currency both officially and obtain high exports. This policy could not be sustained after the war, and the lira was devalued in 1946. We clarified that expensive import was an important factor explaining the inflation gap with other countries. The black market and hoarding activities were stated as another factor causing price increases as well. We collected news and used content analysis, showing an increasing amount of news on black-market and inflation together. Compared to the USA, this situation can be explained by the fact that Türkiye was a newly established state, and its production capacity is lower than other countries. For instance, the USA managed to curb the price increase to a certain extent by applying price control and rationing more successfully (Rockoff, 2000: 109-111). Similarly, due to structural limitations, Türkiye did not have sufficient agricultural mechanization and labour force. However, the UK did this successfully and slowed the price increase down (Broadberry & Howlett, 2000: 62).

The first important inflation wave was experienced during the establishment of the Republic of Türkiye after World War II. Inflation became generally higher than in other countries. In this context, our findings could contribute to the historical literature, which has not enough empirical results on this issue. Moreover, the findings of the study have the potential to provide an opportunity for experimentation that will shed light on the present as well as the continuity of structural problems in Türkiye today. Recently, Türkiye has had a high level of inflation. The low-interest policy caused an increase in the exchange rates and made imports expensive, resulting in significant increases in inflation. In this context, a high exchange rate policy was preferred to increase exports and foreign exchange income with a similar

Altay, İ., Sayıl, G. B. & Hanedar, A. Ö. (2023). Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı. *Fiscaoeconomia*, 7(Özel Sayı), 260-282. Doi: 10.25295/fsecon.1295227

motivation as in World War II. In recent days, like the war period, while the dollar was 19.43 lira according to the Central Bank of the Republic of Türkiye data on April 28, it was 20.27 lira according to the Grand Bazaar of İstanbul data.